

Ekologinės rizikos diskursas žiniasklaidoje: tyrimo teorinės bei metodologinės prielaidos

KRISTINA JURAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, S. Daukanto g. 28-200, LT-44246 Kaunas
El. paštas: k.juraite@pmdf.vdu.lt

AUDRONĖ TELEŠIENĖ

Kauno technologijos universitetas, K. Donelaičio g. 20-514, LT-44239 Kaunas
El. paštas: audrone.telesiene@ktu.lt

Šiame straipsnyje pateikiami ekologinių bei technogeninių rizikų diskurso žiniasklaidoje tyrimo teoriniai ir metodologiniai principai, aprašoma tyrimo atlikimo logika ir naudotini metodai. Šis tyrimas, įgavęs Media akronimą, yra mokslinio projekto RINOVA* dalis. Media tyrimu siekiama aprašyti, suprasti ir paaiškinti rizikos viešosios komunikacijos turinį, jo kūrimo kontekstą. Straipsnyje analizuojami teoriniai ir metodologiniai principai pirmiausiai yra sietini su keliomis ekologinės ir technogeninės rizikos sritimis: branduoline energetika, klimato kaita ir GMO. Teoriniai principai nusakomi pasitelkiant socialinio konstruktyvizmo ir darbotvarkės sudarymo (*agenda-setting*) teorijas. Metodologiniai principai, paremti diskurso analize kaip tyrimo strategija, suponuoja dokumentų studijavimą, tikslinės atrankos, kokybinės ir kiekybinės turinio analizės metodus, induktyvią analizuotinių kategorijų kūrimo logiką.

Raktažodžiai: ekologinės rizikos diskursas, darbotvarkės sudarymas, žiniasklaidos darbotvarkė, visuomenės suvokimas, diskurso analizė

ĮVADAS

Pastaraisiais metais išaugus visuomenės ir politikos dėmesiui aplinkosaugos problemoms, daugelis jų, pvz., aplinkos užterštumas, bioįvairovės mažėjimas, klimato kaita ir kt. problemos, įvardijamos kaip globalinės rizikos.

Aplinkosauga aprėpia labai platų temų ir problemų spektrą – nuo teisinio požiūrio iki turizmo, nuo infrastruktūros plėtros projektų iki vartotojiškumo, nuo feminizmo iki terorizmo (Einsiedel, Coughlan 1993), kurios nuo kitų socialinių problemų skiriasi keletu aspektų. Pirma, aplinkosaugos temos dažnai yra pristatomos su grėsmės ar rizikos elementais. Tai būdinga pranešimo naratyvo struktūrai. Antra vertus, mokslinis daugelio grėsmių pagrindas ir tokių grėsmių atskleidimas bei įvertinimas dažnai tampa ezoterinių, „ekspertinių“ žinių esme (Corner, Richardson 1993). Kita vertus, visuomenės santykį su aplinka lemia daugeliui problemų būdingas emocinis ir moralinis aspektas (Cottle 1993).

* Projektą RINOVA („Rizikos suvokimas, viešoji komunikacija ir inovatyvus valdymas žinių visuomenėje“) 2007–2009 m. finansuoja Lietuvos Valstybinis mokslo ir studijų fondas (sutarties Nr. C-10/2007 – C-10/2009), koordinuoja Kauno technologijos universiteto Sociologijos katedra, projekto vadovas prof. dr. Leonardas Rinkevičius.

Parinkdama, transformuodama ir skleidama ekologines konstrukcijas modernioje visuomenėje žiniasklaida atlieka svarbų vaidmenį (Juraitė 2002). Tyrimai rodo, kad ekologinės rizikos kol kas nėra prioritetingi rūpesčiai Lietuvos visuomenės ir žiniasklaidos darbotvarkėse (Juraitė 2002; Rinkevičius 2002; Balžekienė 2006; Telešienė 2006), todėl, norint išsiaiškinti rizikos suvokimo, komunikacijos ir valdymo ypatumus Lietuvos visuomenėje, svarbu analizuoti visuomenės, žiniasklaidos, politikų bei ekspertų darbotvarkes ir jų tarpusavyo santykį.

Šiame straipsnyje pateikiami kertiniai RINOVA projekto Media dalies (žiniasklaidos diskurso) teoriniai metodologiniai tyrimo principai, strategija, pagrindinės analitinės dimensijos. Media – viena pagrindinių RINOVA projekto tyrimų krypčių, apimanti rizikos viešosios komunikacijos turinio ir konteksto tyrimus. Straipsnyje taip pat supažindinama su duomenų rinkimo bei duomenų analizės metodais, išsamiai aprašoma tekstų atrankos strategija, tyrime naudotos kodavimo kategorijos. Straipsnio pabaigoje pateikiama diskusija apie rezultatų pasikliautinumo vertinimą.

ŽINIASKLAIDOS TYRIMO TEORINĖS PRIELAIIDOS

Šiame skyriuje aptarsime pagrindines rizikos konstravimo žiniasklaidoje teorines prielaidas, išskirdami *socialinio konstruktyvizmo* ir *darbotvarkės sudarymo (agenda-setting)* teorijas. Pirmoji teorija pabrėžia žiniasklaidos galios prielaidas konstruojant socialines reikšmes ir visuomenės suvokimą. Darbotvarkės sudarymo teorija, nagrinėdama žiniasklaidos, visuomenės ir valdžios santykius, pažymi, jog visuomenės informavimo priemonės dažnai nušviečia tik tam tikrą problemų spektrą ir taip apriboja piliečių apsisprendimą, kokios temos tuo metu aktualiausios. Taigi pateikdama informaciją žiniasklaida prisideda prie visuomenės nuomonės ir viešo diskurso formavimo.

Tik kai kurie socialiniai veikėjai turi galimybę kurti ir reprodukuoti socialines reikšmes – konstruoti socialinę tikrovę. Tai lemia nevienodas galios pasiskirstymas visuomenėje (Tuchman 1978). Visi dalyvaujantys tokiuose veiksmuose yra proceso, kurį vadiname socialinių problemų konstravimu, dalyviai, pvz., interesų grupės, žiniasklaida, ekspertų komisijos, teisinės struktūros ir vykdomoji ar administracinė valdžia, kuri atsako į reiškiamus reikalavimus, taip pat medikai, socialiniai darbuotojai, o kartais ir socialinių mokslų atstovai (Spector, Kitsuse 1977).

Pagal **socialinio konstruktyvizmo teoriją**, žiniasklaida konstruoja socialines reikšmes ir siūlo jas visuomenei, o pastaroji toliau konstruoja socialinę tikrovę, atsižvelgdama arba ne į pateikiamas simbolines žiniasklaidos konstrukcijas (McQuail 2005). Suomų masinės komunikacijos tyrėja Esa Väliverronen (1994) teigia, kad žiniasklaidos pranešimai yra nuolat kuriamos interpretacinės konstrukcijos, veikiamos vis naujo socialinio konteksto (Vetteranta 1998). Pasak JAV sociologės Gaye Tuchman (1978), žinių reporteriai padeda formuoti visuomenės naudojamus įvykių apibrėžimus, selektyviai jiems priskirdami tam tikras detales. Pavyzdžiui, pranešdami apie potvynį Pietryčių Azijoje arba naftos išsiliejimą Baltijos jūroje žurnalistai informuoja apie nukentėjusių arba aukų skaičių, patirtus nuostolius, priemones, kurių imtasi įvykio metu. Tokiu būdu žiniasklaida transformuoja amorfinį reiškinį, potvynį arba naftos išsiliejimą, į visuomenei aktualų įvykį. Be to, su konkrečiu įvykiu susijusi informacija formuoja bendrą tokių reiškinų suvokimą visuomenėje.

Informacija nėra objektyvi, ji tokia, kaip ją suvokia žurnalistai, ir kokia yra naujienų pateikimo kultūra. „Žinių rėmai“, kaip teigia G. Tuchman (1978), organizuoja kasdieninę tikrovę taip, kad vieni įvykiai turi daugiau galimybių patekti į naujienų srautą nei kiti. Tai

lemia žiniasklaidos organizacinė struktūra, pasirenkanti tuos įvykius, kurie atitinka naujienų atrankos kriterijus: trumpalaikiškumą, intensyvumą arba globalumą, aiškumą ir nedviprasmiškumą, netikėtumą; kultūriškai artimus ir atpažįstamus įvykius. Kita vertus, žiniasklaidoje nušviečiamų įvykių atrankai didelę reikšmę turi žurnalistų techninės galimybės užfiksuoti bei perduoti informaciją (McQuail 2005).

Visuomenės informavimo priemonės – tai savotiški filtrai, atrenkantys gaunamą informaciją. Taigi socialinio konstruktyvizmo procesas vyksta pačiose žiniasklaidos struktūrose ir pasireiškia naujienų atranka, kuri nėra nei atsitiktinė, nei subjektyvi. Ji vyksta pagal interpretacijos, svarbumo ir aktualumo schemas, nustatytas biurokratinių institucijų, kurios arba yra įvykių šaltiniai, arba juos inicijuoja, pvz., valdžios struktūros, viešos institucijos (policija, teismai ir pan.), nevyriausybinės organizacijos, mokslo institucijos ir kt. Pagrindiniai veiksniai, lemiantys įvykių atranką, – asmenys, vieta ir laikas (McQuail 2005).

DARBOTVARKĖS SUDARYMO (AGENDA-SETTING) TEORINĖS PRIELAIDOS. Viena iš dažniausiai taikomų šiuolaikinių teorijų, aiškinančių žiniasklaidos vaidmenį konstruojant visuomenės nuomonę ir politinius sprendimus, yra *darbotvarkės sudarymo*, arba *agenda-setting*, teorija (McCombs, Shaw 1972). Esminė darbotvarkės sudarymo prielaida – visuomenės informavimo priemonės iš dalies struktūruoja visuomenėje aktualiomis laikomas problemas. Kuo dažniau apie tam tikrą problemą pranešama įvairiais žiniasklaidos kanalais, tuo aktualesne ji laikoma visuomenėje ir politinėje arenoje. Nors yra įvairių veiksnių, galinčių paveikti šią sąveiką, pagrindinė teorijos tezė pabrėžia priežastinį ryšį tarp žiniasklaidos turinio, visuomenės nuomonės ir politinės valdžios priimamų sprendimų.

Darbotvarkės sudarymo teorija taip pat nagrinėja, kaip vyksta naujienų atranka ir kaip tai veikia visuomenės nuomonę. Žinoma, nuo šalies politinės, ekonominės ir socialinės situacijos bei tarptautinio klimato priklauso ir žiniasklaidos pateikiama informacija. Grėsminga avarija, politiniai susitarimai, mokslinių tyrimų rezultatai, ekologinio judėjimo kampanijos gali sudominti šiuolaikinę žiniasklaidą ekologinėmis temomis, kurios tampa viešo diskurso dalimi. Kadangi žiniasklaida veikia pagal rinkos principus, svarbu išlaikyti nuolatinį auditorijos dėmesį, todėl visuomenės informavimo priemonės nuolat ieško naujų ir įdomių diskusijos temų (Rannikko 1996). Dėl tokios problemų hierarchizacijos daugiausia žiniasklaidos dėmesio sulaukiančias problemas žmonės laiko aktualesnėmis nei tas, kurios retai patenka į žiniasklaidos darbotvarkę.

Pagrindiniai darbotvarkės sudarymo komponentai: *žiniasklaidos darbotvarkė*, nulemianti *visuomenės darbotvarkę*, kuri gali daryti įtaką *politikos darbotvarkei* (Dearing 1996: 22). Taigi ši teorija numato tris pagrindines problemų struktūrizacijos ašis – žiniasklaidą, visuomenę bei politinę valdžią. Darbotvarkės sudarymas prasideda, kai tam tikra problema tampa aktuali žiniasklaidoje. Jos pateikiami problemų prioritetai veikia visuomenės darbotvarkę, t. y. visuomenės susirūpinimą tomis problemomis. Žiniasklaidos ir visuomenės darbotvarkės daro poveikį politinės valdžios darbotvarkei, kuri savo ruožtu struktūruoja žiniasklaidos prioritetus. Be abejo, galimas ir atvirkštinis poveikis, kai visuomenės prioritetai nulemia žiniasklaidos darbotvarkę. Veikdama rinkos sąlygomis žiniasklaida atsižvelgia į auditorijos interesus ir dažniausiai stengiasi patenkinti jos poreikius. Glaudūs ryšiai sieja žiniasklaidos ir politikos darbotvarkes. Viena vertus, žiniasklaida yra svarbus informacijos šaltinis politinės valdžios institucijoms. Kita vertus, visuomenės informavimo priemonės, kaip valdžios kontrolės mechanizmas ir viešojo intereso saugotojos, ypač daug dėmesio skiria politikos naujienoms.

Šalia pagrindinių darbotvarkės sudarymo teorijos komponentų egzistuoja ir kiti ne mažiau svarbūs veiksniai: asmeninė patirtis bei tarpasmeninis bendravimas, realaus gyvenimo pavyzdžiai ir „*vartininkai*“ (angl. *gatekeepers*), t. y. įtakingi asmenys ar institucijos, kontroliuojantys informacijos srautus. Kita vertus, neabejotinai reikšmingas objektyvios tikrovės veiksnys, pavyzdžiui, aplinkos kokybės ir taršos statistika kaip tam tikras rizikos indeksas. Realaus gyvenimo įvykiai nėra nei būtina, nei pakankama sąlyga tam, kad tam tikra problema patektų į žiniasklaidos, visuomenės arba politikos darbotvarkę, todėl labai dažnai tik įvykus nelaimėi ar tragedijai žiniasklaida, o kartu visuomenė ir valdžia atkreipia dėmesį į jau kurį laiką egzistuojančią problemą (Dearing 1996). Pavyzdžiui, po Černobylio atominės elektrinės avarijos 1986 m. pasaulio bendruomenė atkreipė dėmesį į atominės energetikos riziką.

Žiniasklaida yra suinteresuota ne tik informuoti, bet ir atliepti auditorijos lūkesčius, todėl nuolat ieško naujų, įdomių, dažnai kontroversiškų temų. Dažnai įvykio ar problemos kontroversiškumas, jos prieštaravimas tampa vertinga informacija visuomenės informavimo priemonėms. Ekologinės rizikos iš esmės sukelia daug prieštaravimų nuomonių, pavyzdžiui, dėl finansinių investicijų, būtinų tam tikrai problemai spręsti, arba verslo interesų. Kontroversiškos problemos pavyzdžiu paminėtina visuomenėje, žiniasklaidoje ir valdžios institucijose vykstanti diskusija dėl atominės energetikos ateities Lietuvoje.

EKOLOGINIŲ RIZIKŲ GLOBALIZACIJA. Daugelis globalinių ekologinių problemų neturi tiesioginių ir konkrečių pasekmių čia ir dabar, todėl sunku jas apibrėžti ir suvokti. Tai panašu į filmo žiūrėjimą arba knygos skaitymą, kai kažkas vyksta toli nuo mūsų. Problemos, peržengiančios mūsų gyvenimiškos patirties ribas, yra perdėm abstrakčios ir sunkiai suvokiamos ne tik individų, bet ir instituciniu lygmeniu. Tokiais atvejais mūsų žinojimą lemia išoriniai informacijos šaltiniai.

Tyrimai rodo, kad globalinių rizikų suvokimą visuomenėje daugiausia lemia visuomenės informavimo priemonių pranešimai (Dunlap 1998). Žmonės labiau linkę rūpintis vietos problemomis, kurias jie asmeniškai išgyvena arba su kuriomis susiduria savo aplinkoje. Problemos, kurios yra toli tiek vietos, tiek ir laiko atžvilgiu suvokiamos kaip mažiau reikšmingos ir asmeniškai svarbios. Kita vertus, būtina įvertinti ir individo informacijos poreikį, pasitikėjimo informacijos šaltiniu lygį, žiniasklaidos naudojimą, taip pat socioekonominės charakteristikas ir / arba atitinkamos problemos keliamą pavojų.

Akivaizdžiu pavyzdžiu galėtų būti oro taršos problema. 1970-aisiais oro užterštumas buvo traktuojamas kaip vietinė problema, kelianti pavojų vietos žmonių sveikatai (antropocentriškas požiūris). 1980-aisiais oro užterštumu susirūpinta visoje Europoje kaip regionine ekologine problema, kai paaiškėjo rūgščių lietų poveikis Europos miškams ir ežerams (ekocentriškas požiūris). 1990-aisiais pradėta kalbėti apie visuotinį klimato atšilimą dėl augančio CO₂ dujų kiekio atmosferoje, kuris pasireiškia potvyniais, sausromis, dažnesnėmis audromis ir kelia pavojų žmonių, gyvenančių skirtingose planetos vietose, saugumui, jų gerovei ir sveikatai (Tellegen, Wolsink 1998). 2000-aisiais galime stebėti, kaip globalinės klimato kaitos problemos tampa politinės darbotvarkės klausimu nacionaliniu ir tarptautiniu mastu. Tokia perspektyvų kaita atsispindi visuomenės, žiniasklaidos ir politinėje darbotvarkėse.

Analizuodamas šiuolaikinės visuomenės sąmonės transformacijas vokiečių sociologas Ulrichas Beckas (1995) kalba apie *kultūrinę aklumą*, kai technogeninės kilmės rizikos, tokios kaip klimato kaita ar branduolinė energetika, nėra suvokiamos remiantis kasdienine patirtimi. Tokios rizikos tampa atskirų socialinių institucijų, pavyzdžiui, visuomenės informavimo priemonių arba valdžios struktūrų, prerogatyva.

Šiame skyriuje įvardijome kai kurias teorines prielaidas, vienu ar kitu aspektu nagrinėjančias rizikos diskurso žiniasklaidoje ypatumus. Siekdami aiškiai suformuluoti metodologinius principus ir duomenų surinkimo bei analizės procedūras, toliau pristatysime ekologinės rizikos diskurso žiniasklaidoje tyrimo metodologiją, analitinę instrumentą ir metodus.

MEDIA TYRIMO METODOLOGIJA

Pristatant Media tyrimo krypties metodologiją pirmiausia nurodytina, jog projektas vykdomas remiantis mišria socialinių tyrimų prieiga, t. y. derinami ir kiekybiniai, ir kokybiniai socialinių tyrimų metodai. Media tyrimu siekiama aprašyti, suprasti ir paaiškinti rizikos viešosios komunikacijos turinį, jo kūrimo kontekstą Lietuvos žiniasklaidoje. Media tyrimų objektą sudaro rizikos viešosios komunikacijos turinys bei rizikos viešosios komunikacijos kontekstas. Atsižvelgiant į tiriamo objekto specifišką, Media tyrimui prasminga taikyti diskurso analizės metodologinę strategiją (Ezzy 2002; Titscher et al. 2000).

Diskurso analize siekiama suprasti, kaip tarpusavyje sąveikauja veikėjai, kaip šios sąveikos metu yra apibrėžiamos problemos ir kokie priimami sprendimai. M. A. Hajer diskursą apibrėžia kaip „visumą idėjų, sąvokų ir kategorijų, kurios yra kuriamos, atkuriamos bei keičiamos tam tikrais socialiniais veiksmis ir kurių dėka fizinei ir socialinei realybėms yra suteikiamos reikšmės“ (1995: 44).

Media tyrime nagrinėjami diskursai – tai viešieji diskursai, vykstantys žiniasklaidos diskursyviame lauke. Šie probleminiai (ne pasaulėžiūriniai vertybiniai) diskursai yra įvairios tematikos, susijusios su technogeninėmis bei ekologinėmis rizikomis: branduoline energija, genetiškai modifikuotais organizmais, klimato kaita. Be to, analizuojami diskursai yra nacionalinio lygmens, kitaip tariant, Lietuvoje vykstantys diskursai, tačiau esantys globalių diskursų dalimi.

Atliekant diskurso analizę svarbi „diskurso“ sąvokos operacionalizacija, kuri atliekama nurodant pagrindines diskurso analizės dimensijas (Telešienė 2006:18): turinį – dėmesio objektą, temą ar klausimą, objektą aprašančius ir vertinančius teiginius; diskurso dalyvius bei diskurso kontekstą (dažnai diskurso dalyviai analizuojami kaip konteksto dalis).

DISKURSO TURINYS IR KONTEKSTAS. Diskurso turinys apima įvairius teiginius apie dėmesio objektą. Turinys nusakomas temomis, kurios yra rutuliojamos tekstuose. Teun A. van Dijk apibrėžia temas kaip „semantines makrostruktūras“, kylančias iš semantinių mikrostruktūrų (Dijk 2001: 102). Temos nusako, apie ką yra diskursas, jos organizuoja patį diskurso vyksmą ir suteikia bene svarbiausią informaciją apie jį. Dažniausiai temos išreiškiamos tekstų pavadinimuose, antraštėse, abstraktuose, santraukose, tematiniuose sakiniuose ar išvadose. Tyrėjas, išanalizavęs ir apibendrinęs šiuos leksinius vienetus, gali nusakyti pagrindinę diskurso temą (-as), t. y. tam tikrus makroteiginius. Turinyje taip pat svarbu, kokie žodžiai yra vartojami ir kokios joms suteikiamos reikšmės. Suteikdami reikšmes kalbėtojai (ar autoriai) vadovaujasi savo požiūriais, nuostatomis, t. y. įvairiomis mentalinėmis struktūromis, tad jos geriausiai atspindi diskurso dalyvių požiūrius. Svarbi diskurso turinį nusakanti analitinė kategorija – siužetinės linijos. Pagal M. A. Hajer, siužetas yra generatyvinio tipo pasakojimas, leidžiantis veikėjams naudotis tam tikromis kategorijomis, pagal kurias fiziniams ir socialiniams reiškiniams yra suteikiama reikšmė (Hajer 1995: 56). Diskurso siužetai – tai pasakojimai apie socialinę realybę. Šiuose pasakojimuose susipynę įvairūs problemos vertinimo elementai sudaro simboliinių nuorodų visumą, kuria vadovaujasi veikėjai. Nurodant vieną iš siužeto elementų, nurodomas ir visas siužetas. Siužetai ne tik tam tikru būdu apibrėžia problemą, bet ir pateikia

jos sprendimo būdus, atsakinguosius veikėjus, tolesnę socialinės raidos kryptį. Siužetas taip pat nusako tuos žinojimo elementus (pvz., mokslas, technologijos), kuriais remiantis galima problemos analizė.

Antroji dimensija, svarbi analizuojant diskursą, yra kontekstas, kuris diskurso analizėje suprantamas keleriopai. Pirmiausia kontekstas suprantamas kaip socialinės, politinės, kultūrinės ir istorinės struktūros, kuriose vyksta diskursas. Tokie kontekstai (jų aprašymas ir analizė) padeda geriau suprasti ir paaiškinti vykstantį diskursą, kritiškai jį įvertinti. Kontekstas diskurso analizėje suprantamas ir kaip tiesioginis diskurso vyksmas; čia dažnai aprašoma diskurso vyksmo sfera (politika, verslas ir kt.), įvardijami diskurso dalyviai, jų santykiai. Tai leidžia paaiškinti kalbos vartojimo įvairovę, situacinius skirtumus. Taip pat kreipiamas dėmesys į intertekstinį kontekstą, t. y. tam tikrą lingvistinį kontekstą, žodžius, paveikslus, kitus tekstus, kurie supa analizuojamą tekstą. Intertekstinį kontekstą, analizuojant žiniasklaidos pranešimus, sudaro, pvz., teksto vieta laikraščio numeryje, pranešimą supantys kitų temų straipsniai, lydintys paveikslai ir pan. Teun A. van Dijk (2001) siūlo sudaryti kontekstų modelį įtraukiant į jį kuo daugiau galimų konteksto elementų. Konteksto modeliai paaiškina, kas gali turėti reikšmingos įtakos diskursyvioms išstartims. Reikšmės, konstruojamos diskursyviose išstartyse, nėra tiesioginė mentalinių modelių (požiūrių, nuomonių ir kt.) projekcija – kontekstai įsiterpia į požiūrių diskursyvų konstravimą. Apibendrintai konteksto poveikį diskurso turiniui Teun A. van Dijk nusako taip: „ką mes sakome, kaip sakome priklauso nuo to, kas kalba, su kuo kalba, kada ir kur kalba, kokiam tikslui kalba“ (Dijk 2001: 108).

Taigi Media tyrimo strategija – diskurso analizė, kurią atliekant didžiausias dėmesys skiriamas dviem pagrindinėms jos dimensijoms: diskurso turiniui ir diskurso kontekstui.

DOKUMENTŲ ANALIZĖ. Pagrindinis duomenų rinkimo metodas Media tyrime – dokumentų studijavimas. Dokumentais čia vadinami žiniasklaidos pranešimai, apimantys tekstą ir (dažnai, bet ne visuomet) jį lydinčias iliustracijas. Dokumentų analizė Media tyrime pasirinkta dėl kelių priežasčių. Pirmiausia dokumentų analizė sudaro sąlygas istorinei vykusių procesų analizei. Be to, dokumentuose atsispindi kalboje išreikštos ir diskursyviai įrėmintos diskurso veikėjų mintys, situacijų ir įvykių interpretacijos ir pan. Media tyrime taikoma ir kiekybinė, ir kokybinė dokumentų analizė. Kiekybinė dokumentų analizė apima skaitmenine forma išreikštus duomenis apie žiniasklaidoje pasirodančių tekstų apimtį, autorius, leidimo laiką ir kt. Kokybinė duomenų analizė – informacijos rinkimas apie tekstuose dėstomas nuomones, problemų formuluotes, siužetines linijas ir kt.

Tekstai atrinkami pagal daugiapakopę tikslinę atranką. Pirmasis žingsnis – laikotarpio, per kurį renkami žiniasklaidos tekstai, atranka. RINOVA projekto Riscus dalyje numatyta viešosios nuomonės apklausa buvo atlikta 2008 m. birželio–liepos mėnesiais. Tikslinga Media dalies analizei parinkti tokie tekstus, kurie galėjo turėti įtakos gyventojams apklausos metu ar keletą mėnesių prieš ją. Tyrėjų grupė nusprendė atlikti teminį monitoringą, skirtą branduolinės energetikos, klimato kaitos ir genetiškai modifikuotų organizmų diskursui nagrinėti 2008 m. balandžio–liepos mėnesiais. Antrasis atrankos žingsnis – žiniasklaidos priemonių atranka. Remiantis dienraščių skaitomumo 2008 m. balandžio–liepos mėn. duomenimis, atrinkti trys populiariausi dienraščiai: *Lietuvos Rytas*, *Respublika*, *Vakaro žinios*. Trečiasis atrankos žingsnis – tekstų atranka. Bendra tekstų aibė: visi tekstai publikuoti 2008 m. balandžio–liepos mėnesiais dienraščiuose *Lietuvos Rytas*, *Respublika*, *Vakaro žinios*. Pagal kriterinę tikslinę atranką iš bendros tekstų aibės į atrankinę aibę (imtį) pakliuvo tik tie tekstai, kuriuose yra bent vienas iš raktažodžių (visomis gramatinėmis žodžių formomis). Raktažodžių sąrašas, sudary-

tas Media grupės tyrėjų ir naudotas stebėsenai, pateikiamas tyrimo ataskaitose. Žiniasklaidos pranešimų atranką atliko žiniasklaidos monitoringo kompanija „Cision Lietuva“ 2008 m. rugsėjo mėnesį. Tyrimo laikotarpiu minėtuose dienraščiuose buvo užfiksuotas 401 pranešimas, kuriame buvo rašoma arba bent jau paminėta viena iš tyrėjus dominančių rizikos sričių: 233 pranešimai apie branduolinę energetiką, 110 pranešimų branduolinės energetikos tematika, kurių pagrindinė tema užkoduota kaip „LEO LT“, 37 pranešimai klimato kaitos tematika ir 11 pranešimų genetiškai modifikuotų organizmų tematika. Vienuolika pranešimų neįtraukti į analizę – nors šiuose pranešimuose rasti raktažodžiai, jie nebuvo susiję su nagrinėjamomis rizikomis.

TURINIO ANALIZĖ. Tekstiniai duomenys analizuoti kiekybinės ir kokybinės turinio analizės metodais. Turinio analizė plačiai taikoma darbotvarkės sudarymo tyrimuose, kuriais siekiama nustatyti, kaip žiniasklaidos darbotvarkėje vyraujančios temos (tai paaiškėja iš visuomenės informavimo priemonių turinio analizės) nulemia, ką visuomenė laiko svarbiomis dienos aktualijomis (tai atskleidžia visuomenės nuomonės tyrimai). Turinio analizės metodas svarbus komunikacijos globalizacijos tyrimams (Hansen et al. 1998).

Atrinkti pranešimai buvo koduojami pagal analitinių kategorijų sąrašą, sudarytą tyrėjų grupės induktyviuoju būdu. Užkoduoti šie kiekybiniai ir kokybiniai tekstų požymiai: pranešimo numeris, rizikos sritis (branduolinė energetika, klimato kaita, GMO, LEO LT, kita), žiniasklaidos priemonės pavadinimas, dienraščio priedo pavadinimas, straipsnio pavadinimas, publikavimo data, autorius, autoriaus institucinė priklausomybė, pranešimo vieta (laikraščio puslapiai), rubrika (leidinio skilties antraštė), teksto apimtis (žodžių skaičius), iliustracijų skaičius, rizikos paminėjimo svarba (rizika kaip pagrindinė pranešimo tema, kaip šalutinė tema, atsitiktinis dominančios rizikos paminėjimas), pagrindinė pranešimo tema (aplinkosauga / ekologija, politika, ekonomika, energetika, socialiniai klausimai, kita), informacijos šaltiniai (statistiniai ir socialinių tyrimų duomenys, valdžios atstovai, verslininkai, mokslininkai, medikai, NVO atstovai, menininkai ir kt.), pranešimo pobūdis (informacinis pranešimas, analitinis straipsnis, mokslo populiarinimo straipsnis, meninis / pramoginis straipsnis, skaitytojo laiškas, kita), rizikos pasekmių lokalizacija (lokali, nacionalinė, regioninė, globali), intertekstinis kontekstas. Remdamiesi parengtu instrumentu kodavimą atliko keturi Media grupės tyrėjai: Rasa Baločkaitė, Kristina Juraitė, Aušra Rimaitė ir Audronė Telešienė. Tekstų kodavimo principai, analitinių kategorijų reikšmės ir kodavimo metu iškilusios problemos buvo aptariamoms ir sprendžiamoms darbo grupėje. Kiekybinei turinio analizei duomenys buvo koduojami SPSS programa.

TYRIMO KOKYBĖS VERTINIMAS. Atliekant Media tyrimą bei pristatant jo rezultatus didelis dėmesys buvo kreipiamas pasikliautinumo įvertinimui. Konstrukcionistine prieiga paremtuose tyrimuose pasikliautinumas (angl. *trustworthiness*) yra naudojamas panašiai kaip pagrįstumas ir patikimumas yra naudojami pozityvistinės prieigos tyrimuose. Media tyrimo rezultatų pasikliautinumui didinti pritaikytos konsultacijos su kolegomis, išsamūs aprašymai.

Siekiant padidinti tyrimo pasikliautinumą, duomenų interpretacija, ataskaitos rengimas ir išvadų formulavimas aptartas su kvalifikuotais kolegomis (angl. *peer-review, debriefing*) (žr. Cutcliffe ir McKenna 1999), dalyvaujančiais RINOVA projekte. Pastarieji pritarė išvadoms ir interpretacijoms. Toks aptarimas yra tarsi kvalifikuotas žvilgsnis iš šalies (Creswell 2007). Diskusijose buvo išsamiai aptariami metodų, kodavimo ir interpretacijų klausimai, teigiamai įvertintas interpretacijų pagrįstumas duomenimis.

Dar viena tyrimo pasikliautinumą įtvirtinanti technika – išsamūs aprašymai. Tyrimo metinėse ataskaitose kruopščiai aprašyti tyrimo žingsniai, metodiniai sprendimai, pristatyta atrankos strategija, analizės technikos bei principai.

Tyrimo įtikinamumas (angl. *credibility*) užtikrintas įtraukiant į ataskaitas visas egzistuojančias tirtu reiškinių variacijas, atsižvelgiant į įvairius požiūrius (pastarieji aprašyti tikroviškai, naudojantis išsamiais autentiškų tekstų ištraukomis bei tekstuose pateikiamais paveikslais). Įtikinamumo kriterijus rodo, kad tiriamasis reiškinys ar procesas buvo tiksliai ir įtikinamai nustatytas ir aprašytas (Marshall ir Rossman 1999).

IŠVADOS

1. Žiniasklaidoje vykstantis diskursas yra socialinių reiškinių, pavyzdžiui, technogeninių rizikų, konstravimo arena. Konstruktivistiniam požiūriui būdingas dėmesys įvairiems socialiniams veikėjams, kurie dalyvauja socialinės tikrovės konstravime ir apibrėžia bei pristato ekologines rizikas visuomenei. Ekologinių rizikų konstravimas yra daugiadimensinis reiškinys, kurį lemia kultūriniai, politiniai ir ekonominiai veiksniai, taip pat žiniasklaidos struktūriniai ir organizaciniai ypatumai. Žiniasklaida ne tik atkreipia visuomenės žvilgsnį į tam tikrą socialinį reiškinį ar įvykį, bet ir atlieka patarėjo vaidmenį, siūlydama, kaip suvokti ir vertinti atitinkamą fenomeną.

2. Diskurso analizė leidžia pažvelgti į socialinius reiškinius kaip kuriamus ir medijuojamus diskursus. Tiriamasis diskursas apibrėžtinai kaip teminis viešojoje diskursų erdvėje vykstantis nacionalinio lygmens diskursas, kurio objektas – technogeninės rizikos: branduolinė energetika, klimato kaita, genetiškai modifikuoti organizmai.

3. Diskurso analizė apima diskurso turinio (dėmesio objektas, pagrindinė tema bei objektą aprašantys ar vertinantys teiginiai) ir diskurso konteksto (sociopolitiniai, kultūriniai, istoriniai diskurso vyksmo kontekstai, diskurso dalyviai ir jų santykiai) analizę bei šių dėmenų dialektinės sąveikos analizę.

4. Tyrimo metodika remiasi daugiapakope tikslinė tekstų atranka, dokumentų analize, kokybine bei kiekybine turinio analize. Pasirinktieji metodai užtikrino gilią ir jautrią technogeninių rizikų diskurso Lietuvoje empirinę analizę, padėjo sutelkti dėmesį į diskurso ištarčių įvairovę, skirtumus, leido paaiškinti tiriamą dalyką tiriamųjų subjektų vartojamais terminais.

5. Atlikta ekologinių rizikų diskurso analizė vertintina kaip aktualus ir reikšmingas mokslinis tyrimas, kurio rezultatų pasikliautinumą užtikrina šios technikos: konsultacijos su kolegomis, išsamūs atlikto tyrimo aprašymai, gausus interpretacijų iliustravimas autentiškų tekstų iškarpomis ir kita empirine medžiaga. Tyrimo rezultatai pristatomi kituose žurnalo straipsniuose.

Literatūra

1. Balžekienė, A. 2002. *Socialinis branduolinės rizikos suvokimas: teorinės išvalgos ir jų refleksija Lietuvos visuomenės požiūriuose į Ignalinos AE*. Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
2. Beck, U. 1995. *Ecological Enlightenment. Essays on the Politics of the Risk Society*. New Jersey: Humanities Press.
3. Corner, J.; Richardson, K. 1993. "Environmental communication and the contingency of meaning: a research note", in *The Mass Media and Environmental Issues*, ed. A. Hansen. Leicester, London, New York: Leicester University Press.
4. Cottle, S. 1993. "Mediating the environment: modalities of TV news", in *The Mass Media and Environmental Issues*, ed. A. Hansen. Leicester, London, New York: Leicester University Press.
5. Creswell, J. W. 2007. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage Publications.
6. Cutcliffe, J. R.; McKenna, H. P. 1999. "Establishing the credibility of qualitative research findings: the plot thickens", *Journal of Advanced Nursing* 30(2): 374–380.
7. Dearing, J. W.; Rogers, E. M. 1996. *Agenda-Setting. Communication Concepts* 6.
8. Dijk, T. A. van. 2001. "Multidisciplinary critical discourse analysis: a plea for diversity", in *Methods of Critical Discourse Analysis*, ed R. Wodak, M. Meyer. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 95–120.
9. Dunlap, R. E. 1998. "Lay perceptions of global risk. Public views of global warming in cross-national context", *International Sociology* 13(4): 473–498.
10. Einsiedel, E.; Coughlan, E. 1993. "The Canadian press and the environment: restructuring a social reality", in *The Mass Media and Environmental Issues*, ed. A. Hansen. Leicester, London, New York: Leicester University Press.
11. Ezzy, D. 2002. *Qualitative Analysis: Practice and Innovation*. London: Routledge.
12. Hajer, M. A. 1995. *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernisation and the Policy Process*. Oxford: Clarendon Press.
13. Hansen, A.; Cottle, S.; Negrine, R.; Newbold, C. 1998. *Mass Communication Research Methods*. Houndmills: Macmillan Press.
14. Juraitė, K. 2002. *Ekologinė sąmonė ir masinė komunikacija: visuomenės nuomonės apie aplinkosaugą konstravimas žiniasklaidoje*. Daktaro disertacija. Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas.
15. Marshall, C.; Rossman, G. B. 1999. *Designing Qualitative Research*. 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
16. McCombs, M. E.; Shaw, D. L. 1972. "The agenda-setting function of the press", *Public Opinion Quarterly* 36: 176–187.
17. McQuail, D. 2005. *McQuail's Mass Communication Theory*. 5th ed. London: Sage.
18. Rannikko, P. 1996. "Local environmental conflicts and the change in environmental consciousness", *Acta Sociologica* 39(1): 57–72.
19. Rinkevičius, L. 2002. „Rizikos bei dvigubos rizikos visuomenės teorija ir jos taikymas Lietuvos visuomenės raidos diagnostikai“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2: 108–116.
20. Spector, M.; Kitsuse, J. 1977. *Constructing Social Problems*. Menlo Park, California: Cummings Publishing Company.
21. Telešienė, A. 2006. *Ekologinis diskursas Lietuvoje 1989–2005 m.* Daktaro disertacija. Kauno technologijos universitetas.
22. Tellegen, E.; Wolsink, M. 1998. *Society and its Environment. An Introduction*. Amsterdam: Gordon and Breach Science Publishers.
23. Titscher, S.; Meyer, M.; Wodak, R.; Vetter, E. 2000. *Methods of Text and Discourse Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
24. Tuchman, G. 1978. *Making News: A Study in the Construction of Reality*. New York: Free Press.
25. Vettenranta, S. 1998. *Making Sense of Chernobyl Nine Years After: TV News Reception Study of the Environmental Disaster*. PhD Dissertation. Trondheim: Pedagogisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

KRISTINA JURAITĖ, AUDRONĖ TELEŠIENĖ

Environmental risk in media discourses: theoretical and methodological approaches

Summary

The article addresses theoretical and methodological principles in analysing media discourses on environmental and technogenic risks. Namely, the article presents a conceptual background of a study (with the MEDIA acronym) conducted within the framework of the research project RINOVA ('Public Risk Perceptions and communication in the Knowledge Society'). The MEDIA research aims at description, analysis and understanding of the content and contexts of public risk communication. The research primarily deals with three types of environmental and technogenic risks: nuclear energy, climate change and GMO. The theoretical principles include theories of social constructionism and agenda-setting. The research methodology is based on the principles of discourse analysis and presupposes the usage of methods of document analysis, purposeful sampling, qualitative and quantitative content analysis, as well as the inductive logic of building of analytic categories. Empirical research results are discussed in the subsequent articles of the journal.

Key words: environmental risk discourse, agenda setting, media agenda, public perception, discourse analysis